

**«ВИХОВНИЙ ВЧИНОК» ДЛЯ ІНШИХ:
ІДЕЇ С.Л. РУБІНШТЕЙНА ПРО ВИХОВАННЯ**

**"EDUCATIONAL DEED" FOR OTHERS:
THE IDEAS OF S.L. RUBINSTEIN ABOUT UPBRINGING**

Гурлева Тетяна Степанівна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)

Hurlieva Tetiana S.
Ph.D. in Psychology, Senior Researcher, G.S. Kostyuk Institute of
Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Анотація. У статті висвітлено ідеї видатного вченого С.Л. Рубінштейна про виховання людини. Акцентується увага на ставленні до іншого як до суб'єкта, на розумінні його як рівного собі, такого, якого можна любити і поважати, бо саме таке ставлення до дитини, зокрема, визначає людяність і професіоналізм самого вихователя. Означена ідея «виховного вчинку», який є неодмінною умовою справжнього життя для людей, коли «я для іншої людини й інший для мене – є умовою нашого людського існування». Підкреслено значення рубінштейнівської теорії виховання в сучасній українській школі.

Ключові слова: С.Л. Рубінштейн, «виховний вчинок», любов, відповідальність, творчість, суб'єкт, виховання людини.

Summary. The article highlights the ideas of outstanding scientist S.L. Rubinstein on the upbringing of man. The emphasis is on the attitude towards the other as to the subject, on the understanding of it as an equal to itself, one that one can love and respect. It is this attitude towards the child, in particular, determines the humanity and professionalism of the educator himself. The idea of "educational action" is stated, which is an indispensable condition for real life for people, when "I for another person and the other for me - is a condition of our human existence". The importance of Rubinstein's theory of education in the modern Ukrainian school is emphasized.

Keywords: S.L. Rubinstein, "educational act", love, responsibility, creativity, subject, upbringing people.

**«...людина є людиною лише у своєму взаємовідношенні
до іншої людини» (С.Л. Рубінштейн)**

Чільне місце у розвитку психологічної науки, її зв'язку з вихованням дітей належить психологу і філософу Сергію Леонідовичу Рубінштейну. Наукова спадщина видатного вченого містить конструктивні ідеї щодо гуманізації освіти, педагогічного виховання, перебудови сучасної школи. Гуманістичний підхід С.Л. Рубінштейна до виховання дитини як людини, суб'єкта має вагомим значення для якісної реконструкції процесу виховання, для вдосконалення теорії та методики виховної роботи у школі, бо проблема соціальної обумовленості психіки, проблема особистості є в них провідною і актуальною на сьогодні.

Відповідно ідеям С.Л. Рубінштейна, виховання і навчання впливають на психічний розвиток тільки за умови вмілого спрямування і організації діяльності дитини, забезпечення становлення людської особистості, формування її рис та якостей. Він виступав за створення умов для «розвитку творчої самодіяльності» суб'єкта, в якій він не тільки виявляється і проявляється, але й «твориться і визначається» [7]. В своїх працях С.Л. Рубінштейн дає своє розуміння суб'єкту життя як способу реалізації людиною своєї людської сутності. Особистість, пише він, «є суб'єктом діяльності і свідомості – тим, хто мислить, відчуває, хто ініціює дію» [цит. за 2, с. 38].

Важливою і прогресивною ідеєю вченого є ідея співробітництва учителя з учнями, що їх відношення не обмежується тим, що педагог передає учню ті чи інші знання, а мають «більш інтимно-особистісний і глибоко суспільний характер» [6].

Основним завданням морального виховання, писав С.Л. Рубінштейн в своїй філософсько-психологічній праці «Человек и мир» (1973), яка стала його останнім науковим твором, є «будівництво» людини через зміни умов її життя. Розглянемо деякі положення, висвітлені у цій та інших роботах вченого, щодо виховання людини, суб'єкта з позицій гуманізму та співробітництва.

Кого і як виховувати? Запитання і відповіді через призму вчинку.

На питання «кого» виховувати, психолог мав на увазі справжню людину з повноцінним ставленням до усього існуючого. Тут мається на увазі, передусім, правильне відношення до світу, що формує людину «великого плану»; утвердження буття іншої людини, контакт з природою, правильна часова перспектива по відношенню до минулого, теперішнього і майбутнього, до життя і смерті, до кінечності і нескінченності – усе це є передумовами повноцінного морального життя, ставлення людини до людини.

Відповідаючи на питання «як» виховувати, Сергій Леонідович говорив про те, що поведінка людей сама будується у той чи іншій мірі як виховання, не в сенсі менторства, повчання чи виставлення себе у якості зразка для інших людей, а в тому сенсі, що усі вчинки людини виступають як реальна зміна умов життя інших людей. Звідси – відповідальність людини за всіх інших людей і за

свої вчинки по відношенню до них. «Як виховувати – це значить, передусім, самому жити справжнім життям і включати в неї тих, кого виховують, залучаючи їх до самого цього життя. Це означає здійснювати вчинки, які самі були б цими етичними умовами життя іншої людини, а не лише створювати речові матеріальні умови життя для нього. Це перший шлях.

Других шлях більш спеціальний : не лише своїм життям, своєю поведінкою, вчинками створювати умови життя інших людей, але й здійснювати спеціальні дії, спеціальні вчинки, які призначені для того, щоб впливати, спеціально формувати внутрішні умови справжньої, моральної поведінки, і своїми вчинками викликати відповідні вчинки, в яких ці внутрішні умови формувалися би».

Отже, робить висновок вчений, «виховний» вчинок у широкому смислі слова – це вчинок, який призначений для інших, який має відповідати вимозі – стати реальною умовою належного людського життя інших людей. «Для усього мого існування як людини фундаментальним є існування іншої людини, те, що я існую для неї, яким я їй представляюся. Я живу на очах у людей: кожен мій вчинок і кожен мій жест набуває того чи іншого значення, в залежності від того, чим він є для Іншої людини. І для «неї» усе взаємно відбувається точно так само. Я для іншої людини й інший для мене – є умовою нашого людського існування» [10].

Про любов, відповідальність, вимогливість і творчість у взаємодії з дітьми.

42

Цілющим джерелом для прояву людяності і формування людських стосунків між людьми, є, за теорією С.Л. Рубінштена, любов, що виступає як «пристрасний проявник... усіх хороших якостей у двоякому смислі. По-перше, вона їх викликає до життя, по-друге, вона робить їх більш видимими для того, хто любить (чи робить того, хто любить, більш уважним до них). «Полюби нас чорненькими, біленькими усякий нас полюбить» – істинний смисл цього положення у тому, писав С.Л. Рубінштейн, щоб любити людину не за той чи інший вчинок, який зустрів схвалення чи осуд інших людей, який може бути випадковим, а за її саму, за її справжню сутність, а не за її заслуги. «Любов є утвердження іншої людини і закладеного в ній способу відношення до світу, до інших людей, а тим самим моє ставлення до світу, до інших людей переломлюється через ставлення до людини, яку любиш», – писав учений.

«У нескінченній м'якості і нескінченній вимогливості любові проявляється особливе творче відношення до людини, суб'єкта, бо воно сприяє утвердженню буття людини усе більш високого плану, усе більшого внутрішнього багатства. У самій загальній формі це взагалі характеризує ставлення до іншої людини: інша людина, яка дана як об'єкт, викликає до себе ставлення як до суб'єкта, а я для неї – об'єкт, якого вона, у свою чергу, приймає як суб'єкта». Іншими словами, з вимогливою любов'ю зауважує

С.Л. Рубінштейн, «постався до іншого так, як ти хочеш, щоб він ставився до тебе». Саме тут в повній мірі виявляється людина як «одиночна істота, яка зберігає свою одиничність і піднімається до рівня загальності» [9].

Згідно з вище наведеним, найкращі якості і риси дитини мають можливість якнайповніше проявитися, коли вона відчуває добре ставлення, любов до себе з боку вихователя, учителя, а також батьків, усіх, хто виховує дитину і піклується про неї. Таке ставлення до вихованця обов'язково повертається до того, хто його виховує, в такій атмосфері відбувається становлення особистості дитини, її суб'єктності.

*Про єдність пізнання дитини з її вихованням і навчанням.
Проблеми, які стоять перед вчителем.*

С.Л. Рубінштейн підходив до питання виховання у невід'ємній єдності з навчанням і вивченням вчителем і вихователем психології особистості дитини. Він вважав, що лише вивчаючи дитину можна, уникаючи можливих помилок, зробити процес виховання відповідним тим певним змінам, які відбуваються у психіці і поведінці маленького громадянина, слідувати логіці індивідуального розвитку і завданням виховання людини, коли педагогічний процес виступає умовою розвитку дитини. Так, вчений зауважував: «Вивчати дітей, виховуючи і навчаючи їх, з тим щоб виховувати і навчати, вивчаючи їх – такий шлях єдино повноцінної педагогічної роботи и найбільш плідний шлях пізнання психології дітей». Адже, зауважує він, «для дитини немає нічого природнішого, ніж розвиватися, формуватися, ставати тим, що вона є, у процесі виховання і навчання» [9].

Пізнання дитини, вивчення її психології, особливостей розвитку, психоемоційного, вольового, фізіологічного, духовного і т.д. дозрівання дівчаток і хлопчиків неодмінно і конструктивно впливає на розвиток самого вихователя, учителя, поглиблює його знання і вміння у вихованні і навчанні дитини, у взаємодії з нею у різні вікові періоди і у різноманітних життєвих і навчальних ситуаціях.

Значущим для педагогічної практики завданням, на думку С.Л. Рубінштейна, є розкриття внутрішнього психологічного змісту людської діяльності, в якій проявляється і формується людина, її психічні якості. Так, нічого не знаючи про справжні особистісні мотиви справжньої поведінки дитини, вчитель не може розраховувати на те, що він вірно спрогнозує подальшу поведінку учня. Не уміючи проникнути у внутрішній зміст дій і вчинків дитини, у мотиви її дій і внутрішнє ставлення до завдань, які перед нею ставляться, вихователь, зауважує С.Л. Рубінштейн, «по суті працює всліпу. Йому рівно невідомі і дитина, на яку він має впливати, і результати його власного виховного впливу» [9].

С.Л. Рубінштейн, відмічає К.О. Абульханова-Славська, розкрив багатосторонній зв'язок свідомості і діяльності людини. Він показав, що на

основі свідомості виникає принципово інший тип регуляції діяльності, оскільки свідомість відображає те, що відокремлене від індивіда в часі і просторі. У свідомості виникає можливість моделювати узагальнений і ідеальний образ дії і відображати реальний спосіб дії. Свідомість здійснює функції контролю і оцінки, будує стратегію і тактику діяльності, виділяє принципи дії усе більш високого рівня (з точки зору її ієрархії). Ці принципи виникають на основі і життєвого, і професійного досвіду особи, на основі її відношення до інших людей [1, с. 150-167].

Життя як рух по висхідній, до кращих проявів людської сутності.

Для С.Л. Рубінштейна життєвий шлях – це рух не тільки вперед, а й вгору, до вищих, більш досконалих форм, до кращих проявів людської сутності, особистісної досконалості. «Життя, – писав вчений, – це процес, в якому об'єктивно бере участь сама людина. Основний критерій її ставлення до життя – побудова в собі і в інших, все нових і нових, усе більш досконалих, внутрішніх, а не тільки зовнішніх форм людського життя і людських стосунків» (Проблемы общей психологии, с. 379). Тут мається на увазі життєве просування особистості, підйом на більш високий рівень, який характеризується найновішими життєвими досягненнями.

"Моє життя завжди йшло по висхідній, незважаючи на життєві втрати, які його супроводжують, незважаючи на те, що часом воно приймало трагічний оборот», – писав у своїх Щоденниках С.Л. Рубінштейн (Дневники. Частный архив). Головною характеристикою прогресивної життєвої лінії є безперервний зворотний вплив результатів попереднього етапу (рішень, вчинків і т.д.) на наступний. Такий зворотний вплив досягнень життя на особистість, множення досягнень життя на її власні зростаючі можливості, С.Л. Рубінштейн назвав вторинними умовами її розвитку.

Послідовниця вчення С.Л. Рубінштейна, К.О. Абульханова-Славська, пояснює, що важливою справою життя стають визначення, вибір і реалізація цінностей – духовних, культурних, моральних. Вироблення цих цінностей, перетворення їх у принципи свого життя, боротьба за їх реалізацію можуть складати життєву стратегію, основний стратегічний напрямок життя, і це є досягненням виключно самої особистості, надбанням її життя [1].

Цінностями і смислами особистість керується в своїх вчинках, які можуть бути і негативними, протиправними, асоціальними. Профілактика девіантної поведінки, незаконних дій запроваджується з дитинства, подолання такої поведінки має місце у підлітковому віці, коли негативні прояви особистості і її поведінки переходять у стадію загострення.

Перевиховання є процесом організації позитивного життєвого досвіду учня, він сприяє розвитку у вихованця його внутрішніх сил задля подолання недоліків і помилок, передбачає витіснення наявних негативних, асоціальних життєвих установок і цінностей. Цей процес починається з роз'яснення підлітку

того, що погано, а що добре, для кого і чому необхідно поводити себе належним чином, включає організацією такого життєвого досвіду, який би показав і довів підлітку неправильність його поглядів і позиції, які визначають відхилення в поведінці, та наповнив його життя, «духовну порожнечу», новим змістом.

Як справедливо писав С. Л. Рубінштейн: «Головна справа виховання – якраз в тому і полягає, щоб тисячами ниток зв'язати людину з життям так, щоб з усіх боків перед нею вставали завдання, для неї значущі, для неї привабливі, які вона вважає своїми, у вирішення яких вона включається. Це важливіше за все тому, що головне джерело всіх моральних неполадок, всіх вивихів у поведінці – це та душевна порожнеча, яка утворюється у людей, коли вони стають байдужими до навколишнього життя, відходять убік, відчувають себе в ньому сторонніми спостерігачами, готовими на все махнути рукою, – тоді все їм стає байдуже» [8, с.140–141].

Незгасаюча актуальність проблем виховання в психологічній науці.

Сучасна школа втілює і враховує знання, що висвітлено в працях видатних психологів (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, О.О. Леонтєв, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, Ж. Піаже, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн та ін.) про особливості дитячого організму, його фізичні і психічні можливості, закономірності формування особистості, суб'єкта, який творчо і відповідально ставиться до свого життя і стосунків з іншими людьми.

Серед чинників, які мають для людини життєве значення і впливають на формування її характеру, особлива роль належить вихованню. Виховання організовує обставини життя і спрямовує в потрібному напрямі життєві впливи, підкріплює їх, створює відповідне ставлення до навколишньої дійсності особистості, що формується. Разом з тим воно гальмує негативні впливи, перешкоджає закріпленню небажаних звичок і рис її поведінки [4].

Загальна концепція С.Л. Рубінштейна, згідно якої зовнішні причини діють через внутрішні умови (принцип детермінізму), визначає і розуміння шляхів розвитку особистості, її формування.

Вчений виступав проти «наївного механістичного уявлення», що нібито педагогічні впливи безпосередньо проєктуються в дитину. За такого бачення «відпадає необхідність, – пише він, – спеціально працювати над розвитком, над формуванням, будувати педагогічну роботу так, щоб навчання давало освітній ефект – не лише надавало знання, а й розвивало мислення, щоб виховання не тільки споряджало правилами поведінки, але й формувало характер, внутрішнє ставлення людини до оточення і до впливів, яким вона піддається». Хто хоче виправити недоліки людини, радить психолог, має шукати і її чесноти, хоча б потенційні, ті її якості, які можуть бути обернені на достоїнства за умови належної спрямованості закладених в ній сил. На них слід спиратися у боротьбі

з недоліками людини... Так в самій практиці виховання позначається суть загальних положень про роль внутрішній умов» [8].

Стосовно дотримання правил поведінки і постановки вимог учням, Сергій Леонідович наголошував на тому, аби «зробити моральні вимоги внутрішньо значущими для людей, не просто взагалі поставити вимоги, а зробити це так, щоб той, до кого вони обернені, прийняв їх». Метою має бути «формування у людини таких внутрішніх устремлінь, які відповідають не букві, а духу моральних вимог суспільства, з яких у порядку внутрішньої закономірності витікала б моральна поведінка» [Там само].

Значна роль відводиться самосвідомості особистості, її становленню і умовам розвитку. Ставлячись до вчинків і поведінки інших, пише С.Д. Максименко, людина формує власні риси характеру за аналогією чи протиставленням. Ставлення до самої себе – позитивне або негативне – залежить від рівня розвитку самосвідомості, здатності оцінювати себе. Такі риси характеру, як скромність, почуття власної гідності, вимогливість до себе, відповідальність за справу, схильність віддавати себе, свої сили колективу, державі, свідчать про високий рівень розвитку самосвідомості особистості» [4].

За рубінштейнівською теорією, свідомість не зводиться лише до знання і розуміння належного, а «є також непримиримість по відношенню до усякої мерзоти, яка калічить, псує і спотворює життя людини». Виховувати таке ставлення до життя – це означає надавати дієву допомогу побудові нового суспільства, створенню нових, людських стосунків між людьми [8], що важливо у нинішніх умовах розвитку нашої держави.

Саме життя, а також психологічна теорія і педагогічна практика свідчать про те, що добре, справжнє, людяне в людині формується завдяки любові до неї з боку інших людей, і до них – з боку самої людини (саме тому, можна розуміти, С.Л. Рубінштейн частіше вживає термін не «стосунки», а саме «взаємовідношення»: «інший суб'єкт – «дзеркало», яке відображає і те, що я сприйняв, і мене самого» [10]).

Адже, розкриває сутність любові С.Д. Максименко, «справжня любов – це діяльна активність», це – зв'язок, що передбачає, за Е. Фроммом, збереження цілісності особистості, її індивідуальності", коли «любити означає перш за все давати, а не отримувати». «Давати» означає виявляти власну силу, дарувати Іншій людині себе, свій світ, ставати при цьому ще більш збагаченим, завершеним, сильним [5]. Доречною здається думка Стівена Кові: «Любов – це цінність, яка реалізується у вчинках любові» [3]. Додамо – у вчинках, які, за С.Л. Рубінштейном, створюють умови належного, людського життя інших людей, і є умовою взаємної любові до того, хто любить і виявляє свої щирі почуття, умовою ставлення до нього як до суб'єкта. Значить ідея «виховного вчинку» для інших набуває у сучасній школі особливого гуманітарного (від лат. *humanitas* – людство, людяність) забарвлення, емоційно насиченого ставлення

людини до людини, взаємовідношень між суб'єктами навчально-виховного процесу.

Висновки. Ідеї Сергія Леонідовича Рубінштейна, зокрема про виховання, які знайдуть своє втілення у змісті Нової української школи, сприятимуть всебічному розвитку особистості. Вони є актуальними у процесі становлення державності і демократичності нашої країни, утвердження у процес виховання і в життя українців гуманності, людяності, ідей співробітництва і любові між суб'єктами взаємодії, особливо між учителями і учнями.

У даній статті наведені лише деякі ідеї і міркування із багатой наукової спадщини С.Л. Рубінштейна, що потребує її подальшого вивчення, осмислення та креативного і розумного впровадження як у сучасні наукові дослідження, так і в практику вітчизняного виховання.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – с. 10-75.
2. Боднар А.Я. Психолого-педагогічний аналіз проблеми суб'єкта та суб'єктності в процесі становлення професійної суб'єктності майбутнього вчителя / А.Я. Боднар, Ю.В. Журат // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Том 149: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 37 – 43.
3. Кові Стівен. Восьма звичка. Від ефективності до величі / Стівен Р. Кові. – Харків: Видавництво: "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. – 496 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
5. Максименко С.Д. Особистість починається з любові / С. Д. Максименко // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд.: О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Каравела, 2007. – С. 428-444.
6. Рубинштейн С. Л. Педагогика и психология (Печатается в порядке обсуждения) / С.Л. Рубинштейн // Педагогическое образование, 1935, № 6. – С. 16 – 25.
7. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности (К философским основам современной педагогики) / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии, 1986, № 4. – С. 101 –107.
8. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 354 с.
9. Рубинштейн С.Л. Психологическая наука и дело воспитания / С.Л. Рубинштейн // Хрестоматія по психологи / Под ред. проф. А.В. Петровского. – Ч. II : Возрастная и педагогическая психология. – М., 1987. – С. 340-345.
10. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2012. – 224 с. (Серия «Мастера психологии»).

